10 'HET WAS NAATJE'
Een pokdalige herinnering

Op de voorzijde van het monument stond: 'Aan de volksgeest van 1830 en 1831'. Op de achterzijde: 'Tot opwekking van tijdgenoot en nageslacht'. Boven op het achttien meter hoge bouwwerk stond een vier meter hoge allegorische vrouwenfiguur. Gehelmd en gehuld in antieke klederen hield ze in de rechterarm een hoorn des overvloeds, de linker steunde op de traditionele bundel pijlen. Op 27 augustus 1856, een kwarteeuw na de Tiendaagse Veldtocht tegen België, werd ze tijdens de onthulling 'De Eendracht' gedoopt. Gedurende haar leven was ze beter bekend als 'Naatje van de Dam'.

Het besluit om dit enige nationale monument dat de hoofdstad rijk was uit de weg te ruimen, viel op 8 oktober 1913 in de Amsterdamse gemeenteraad. Het agendapunt luidde:

> 'Voordracht van B&W d.d. 25 juli 1913 inzake electrische verlichting en asfaltering van het Damplein, wijziging van de tramsporen op dat plein en verwijdering van het monument.'[1]

De volgorde van de te verrichten werkzaamheden zegt al iets over het belang dat aan een en ander werd gehecht, toch verklaarde de liberale wethouder Delprat dat de Amsterdamse bevolking 'een zekere piëteit' verschuldigd was tegenover het monument en dat het 'onverantwoord' was het gewoonweg te slopen. Het monument zou misschien elders nog een fraai plekje kunnen krijgen, op een kruising van wegen, in een plantsoen of in de geplande uitbreiding-Zuid. Daarom vroeg hij vijfduizend gulden voor het overbrengen van de delen van het monument naar de tuin van het Stedelijk Museum om het daar te laten restaureren.[2]

Raadslid F.M. Wibaut (SDAP) nam het woord. Hij wilde uitbreiding-Zuid hier niet mee 'ontsieren'. En wat die kruising van wegen betrof: als die maar niet in Amsterdam lag. 'Misschien zijn er plaatsen in ons land – op de hei – waar het een goed figuur zou maken.'[3]

Wibauts partijgenoot W.H. Vliegen wees ook het overbrengen van Naatje naar het Stedelijk af: een museum was immers voor kunstvoorwerpen en het leek hem 'eenigszins eigenaardig om dat monument van den

Dam daaronder te rangschikken'. Behalve artistieke had hij ook politieke bezwaren tegen het in leven houden van Naatje. 'Het is in het algemeen niet kwaad de herinnering aan de gebeurtenissen in den tijd, waarop dat monument doelt, uit te wisschen. Het is ook niet kwaad, om in het jaar, dat men het onafhankelijkheidsfeest viert, geen herinnering te behouden aan den tijd, dat men poogde aan een ander volk zijn onafhankelijkheid te onthouden.'[4] Wibaut was het hier helemaal eens. 'Wij zijn allemaal met dat monument waarschijnlijk een beetje verlegen.' In de pers waren al tal van alternatieve functies voor Naatje aangedragen: als reuzenetalagepop voor modehuis Hirsch, als doelwit voor de politie bij het revolverschieten, als vuurtoren voor Zeeburg of als dempmateriaal voor de Zuiderzee. Wibauts voorstel: 'Waarom niet verloten of per advertentie gratis aanbieden aan degene die het komt halen?'[5]

Ter rechterzijde ontstond hierop enig gesputter. Een raadslid meende dat de meerderheid van de Amsterdammers de opinie van Wibaut en Vliegen niet deelde, een ander vond het 'niet waardig om op die wijze er den gek mede te steken'.[6] Het mocht niet baten. Het verwijderingsvoorstel werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen. 'Naatje moest verdwijnen van de Dam, voor de elektrieke tram,' zong een revueartiest.[7] Dat was puntig gezegd. Naatje moest verdwijnen voor de nieuwe tijd, de nieuwe volksgeest, en die behoefde andersoortige monumenten.

'Zoo gaat de roem der wereld voorbij,' zette prof.dr Hajo Brugmans boven een kort afscheidsartikel over Naatje in *Amstelodamum* in januari 1914.[8] Zo is het. Ook de beeldenstormers Wibaut en Vliegen zouden het nog ondervinden. Wat kunsthistoricus jhr Victor de Stuers, de drijvende kracht achter het Rijksmuseum, in 1914 zei over Naatje – 'een van de leelijkste dingen, welke in ons land aangegaapt kunnen worden'[9] – werd een halve eeuw later gezegd over de brede, tochtige straat die naar Wibaut werd genoemd. Diens standbeeld zou nog weer later door krakers zelfs omver worden getrokken. En het toch al minuscule bos dat naar Vliegen werd genoemd, is er door de bouw van de IJ-tunnel en woonwijken ook niet groter op geworden.

Men kan zich met Brugmans afvragen wat de oorzaken waren van die spottende minachting, die honende en soms zelfs kwaadaardige volksstemming, die afweek van de gebruikelijke onverschilligheid tegenover monumenten en die 'het geval-Naatje' tot unicum in Amsterdam en in Nederland maakte.[10] Die kwaadaardigheid leeft nog altijd voort in de uitdrukking 'het is naatje'. Het is de enige levende herinnering die ons rest

aan dit nationale monument ter herdenking van de eensgezinde opofferingsgezindheid en strijdbaarheid tijdens de Belgische Opstand van 1830 en de Tiendaagse Veldtocht het jaar erop.

Over de precieze oorsprong van de *nom de guerre* Naatje bestaan slechts gissingen. Direct na de onthulling in augustus 1856 werd er door critici gezongen:

> 'Juffrouw Eendracht is onthuld
> De commissie heeft gesmuld
> En de natie is gekuld.'[11]

Gekuld betekent 'verneukt'. Misschien komt Enno Endt in zijn *Bargoens woordenboek* daarom met de hypothese dat er wellicht op de sokkel het woord 'natie' stond en dat de letter 'i' wellicht een naar links omgekrulde voet had. Zo zou de weinig spellingvaste voorbijganger, reeds voortdurend met het begrip 'naatsie' om de oren geslagen, 'natje' hebben gelezen, Naatje dus. En de voorbijganger, aldus Endt, 'begreep dit graag als *naadje*, bargoens voor het vrouwlijk geslachtsdeel, met ontsnappingsmogelijkheid naar het onschuldig *(Mi)naatje*'.[12]

Het woord 'natie' stond evenwel niet op de sokkel gebeiteld. 'Mi)naatje' is een betere herleiding, ook beter dan de suggestie dat Naatje is afgeleid van Anna (Paulowna), de vrouw van koning Willem II.[13] Het radicale, satirische tijdschrift *Asmodée* dat zich van meet af aan faliekant tegen de bouw van het monument had gekeerd, schreef ten tijde van de volksfeesten die met de onthulling gepaard gingen, 'dat het volk in zijne geestdrift aan Vrouwe Eendracht, die eene maagd zou zijn, den eervollen naam heeft gegeven van de BIJZIT VAN KONING WILLEM I'.[14]

Nu zal het volk niet hebben geweten of Willem I een bijzit had en hoe deze heette, maar men wist wel dat Willems vrouw Wilhelmina (van Pruisen) had geheten. In de altijd aanwezige drang om monumenten kleiner te maken, de uitgebeelde personen van hun voetstuk te halen dan wel vertrouwder te maken via een bijnaam – denk aan 'Lautje' (Coster) in Haarlem[15] – is het mogelijk dat men van Wilhelmina Naatje maakte. En als men hoorde dat het de bijzit betrof, ligt de naam Naatje, gezien de seksuele connotatie van 'naadje', nog meer voor de hand.

De snelle ouderdom van de maagd deed de rest. Al spoedig na 1856 bleek de uit zandsteen gemaakte Naatje niet goed tegen de Hollandse buitenlucht te kunnen. Haar gezicht werd pokdalig, de neus vroor eraf. De res-

taurateur zaagde voor het gemak de hele kop eraf en 'de Volksgeest' was tijdelijk haar hoofd kwijt. In 1881 moesten de fundamenten worden vernieuwd, in 1905 wierp 'de freule' in arren moede een hele arm weg, bijna op een paar agenten. Een kunstarm werd niet meer aangebracht. Het beeld heette nu 'Naatje Eenarm', klassiek onderlegden spraken over 'Naatje van Milo'.[16]

Met de zich wijzigende artistieke smaak werd dit snelle verval reden dat in de Amsterdamse volksmond de uitdrukking 'Het lijkt nergens op' langzaam maar zeker werd vervangen door 'Het lijkt wel Natje'. Moeten we het oordeel over het monument in post-modern bargoens dus zo samenvatten: 'Kut-met-peren'? Dat gaat wat ver. Als we er de al even postmoderne uitdrukking 'Het slaat als kut op Dirk' en het 'gekuld' aan toevoegen, komen we in de buurt. Echte liefde speelde namelijk wél een rol. Geen standbeeld in Nederland is volgens sommige Amsterdam-kenners zo populair geweest als dat van Naatje.[17] Die liefde duurde evenwel slechts kort, al bleef de genegenheid, zoals bleek in 1908 toen in de droge fonteinkom geraniums en slingerplanten werden geplant en het commentaar luidde: 'Naatje is in haar knollentuin!'[18]

In de hoon zat een element van bedrogen verwachting die zich in spot wreekte, van schaamte dat men het beeld na de onthulling bijna alom had bewonderd, en van onbegrip voor dit 'tiende wonder' van de Dam. Op de Dam had men immers al zoveel wonderen – de Dam zelf die nooit een dam was geweest, het koninklijk paleis zonder koning, de Nieuwe Kerk die al oud was, sociëteit De Groote Club die klein was, enzovoort – en dan ook nog een standbeeld van iemand die nooit had bestaan?![19]

Belangrijkste reden van de verlegenheid waarvan Wibaut terecht sprak, was ongetwijfeld de overtuiging dat het monument niet meer paste in een Nederland dat zich als modern, dynamisch en bijna per definitie vreedzaam was gaan beschouwen. Die behoefte aan dynamiek leefde bij sommigen, zoals de romanticus E.J. Potgieter met zijn 'Jan Salie', natuurlijk al langer. Er is een gedicht uit 1876 over de Dam waarin Piet aan Kees vraagt wat die lange pop met dat sluike haar moest beduiden. Toen Kees antwoordde dat zij gewijd was aan 'de Volksgeest van 1831', vroeg Piet:

'Zag die dan toen ter tijd,
Zoo slaaprig als die pop nu ziet,
Zoo loddrig als die meid?'[20]

Na 1900 was de afkeer van de misplaatste plechtstatigheid en traagheid tijdens het 'zielloze tussentijdperk' van 1848 tot 1898 wijdverbreid. Zo werd er begin 1914 bij de gemeente een adres ingediend om, na de verwijdering van het monument, op de vrijgekomen plek een kiosk of piramide te plaatsen waarop 'weerkundige mededelingen' konden worden gedaan.[21] Deze moderniteit ging niet door, de verwijdering wel. De kosten *f* 1245.

Bij de ontmanteling noteerde een verslaggever van het *Algemeen Handelsblad* hoe de Amsterdammers hun laatste groet brachten. Van de ene helft kreeg het gemeentebestuur een veeg uit de pan dat dat ding daar nu zó lang had gestaan, en dat het nu eindelijk toch tijd werd voor een fatsoenlijke Damversiering. De andere helft huldigde datzelfde gemeentebestuur en sprak van respect voor historische herinneringen. Nu ook gingen ze, in een plotselinge vlaag van belangstelling, de opschriften luidop voorlezen en het geheel nog eens aan een juryblik onderwerpen. Die leeuw had meer weg van een goedmoedig keffertje dan van de koning der dieren! Een fontein-met-watervrees, en dat in dit natte Holland! Een handige vuilnisbak en kwispedoor was het. Iedereen wist het zijne te zeggen. Zo noteerde de journalist onder meer: '"D'r goat ze," oreerde een slagersjongen, mand op den schouder, handen in de witte kielzakken, "d'r goat ze, de faine Medam met één arm! Ajuus faldera! Ajuus faldera!" Een juffrouw: "Weet u nog hoe ze allemaal op derlui teenen om d'r heen hebben gedanst toen de Koningin gekroond werd? En zòò aftandsch vond ik haar nog niet!" "Ze gaat naar de Belt", zei een matroos, "d'r tuigage is versleten, 't is een oud fregat – precies als u, juffrouw!" '[22]

Als een publiekelijk opgesteld nationaal monument geen andere functie heeft dan een zichtbare samenvatting te geven van de verworvenheden en idealen die op het moment van onthulling centraal staan bij overheid en volk,[23] dan was in 1913-1914 duidelijk dat het oude fregat Naatje deze niet langer symboliseerde. Olietankers, vrachtschepen en een 'politievloot' hadden Naatje in veler gedachten vervangen.

Bij de herdenking van de eerste eeuw onafhankelijkheid waren, zoals historicus Henk te Velde heeft opgemerkt, 'het uitgelaten expansiegevoel en het vermagerde historisch besef tegelijk aanwezig'.[24] Men dacht meer aan de toekomst dan aan het verleden, meer zakelijk dan emotioneel.[25] De desillusie van de Boerenoorlog had, na de nationalistische roes rond de kroning van Wilhelmina in 1898, geleid tot een minder heroïsche opvatting van de natie.

Vooral bij de zich emanciperende bevolkingsgroepen lag het accent op

maatschappelijke ordening, op de 'maakbaarheid van de samenleving' in Nederland zelf. De vervanging van het woord 'volk' door 'bevolking', het woord 'kunst' door 'gemeenschapskunst' laat zien dat deze opkomende groepen hun ogen naar binnen, niet naar buiten, hadden gericht. Het verleden werd daarbij meer als last dan als lust gezien.

Het was de oude handelselite die ervoor zorgde dat de herdenking naar buiten toe de vorm kreeg van Holland Promotion. Om buitenlanders met ons land kennis te laten maken, werden tentoonstellingen en congressen georganiseerd en werden er tweehonderdduizend gidsen over Nederland in drie talen verspreid.[26]

Deze zakelijke sfeer verklaart ook het falen van het Algemeen Nederlandsch Verbond dat het volk 'zijn oude geestkracht, zijn ondernemingsdurf, zijn gevoel van eigenwaarde' trachtte terug te geven.[27] Deze zakelijkheid en deze inwaartse gerichtheid verklaren ook de lauwheid waarmee het volk reageerde op de oproep '*Wij kunnen alles*' van 'de koloniale' minister van Oorlog Hendrik Colijn in 1912, op de actie van links-liberale geesten om in de duinen bij Den Haag een stervormige 'stad van het internationalisme' te bouwen[28] en op de even heftige als fraai verwoorde oproep van de links-liberale professor Cornelis van Vollenhoven in zijn *De eendracht van het land* om het initiatief te nemen tot een internationale politievloot die – 'met een vlag van effen goud, of als embleem van vreedzame kracht een goude hamer op blauw' – overal ter wereld de vrede zou moeten afdwingen.

Een 'centrale roeping' achtte Van Vollenhoven noodzakelijk, wilde Nederland terugkeren tot de roem van de Gouden Eeuw en wilde het niet tot een 'duf land en een gebluschte natie' vervallen. Deze roeping was zijns inziens ook noodzakelijk wilde Nederland 'de eendracht van het land' bewaren en als eenheidsstaat in 'het internationale tijdperk' overleven. Waar zou, schreef hij, alle onderlinge concurrentie blijven als 'één groote gemoedsontroering de gansche natie richting geeft naar één groot doel?'[29]

Ondanks het kortstondige enthousiasme dat *De eendracht van het land* in 1913 veroorzaakte, was de reactie min of meer als die van de conservatieve minister van Buitenlandse Zaken, De Marees van Swinderen: 'De fout in den opzet van den hoogleraar is deze, dat bij hem voorop gestaan heeft de patriottische behoefte om Nederland een daad te zien verrichten en dat hij daarna is gaan zoeken naar iets dat voor zulk een daad pasklaar gemaakt kon worden.' Volgens de minister was zo'n politievloot 'volkomen overbodig' en zou men niemand kunnen vinden die hiervoor de noodzakelijke hoeveelheid geestdrift zou voelen, laat staan er offers voor zou willen brengen.[30]

De onderlinge concurrentie waar Van Vollenhoven zo graag een eind aan zag komen, is in Nederland altijd het sterkst tot uiting gekomen als er iets 'nationaals' tot stand gebracht moest worden, en zeker als, zoals eerder gezegd, het een nationaal monument betrof. Of we nu kijken naar de plannen, begin negentiende eeuw, voor een monument 'ter nagedachtenis aan de verdedigers der Bataafsche Republiek in 1799', naar de twee standbeelden voor Willem de Zwijger in Den Haag die in de jaren veertig werden opgericht en naar het 'nationaal gedenkteeken voor november 1813' in Den Haag in de jaren zestig van diezelfde eeuw naar het nationale monument op de Dam in 1956 of naar het nationale monument voor koningin Wilhelmina in wederom Den Haag, altijd kwam bij deze als nationaal bedoelde monumenten de verdeeldheid het beste tot uitdrukking.[31]

Omdat een nationaal monument het gevoel van de hele natie moest uitdrukken, werd elke poging daartoe al snel als monopolisering van heden en verleden opgevat. Politieke en religieuze strijd ontbrak dus zelden. De betekenis, titel, inscripties en afbeeldingen waren rechtstreeks onderwerp van gevecht, vaak werden de vorm en de artistieke stijl – 'katholieke' neogothiek versus 'protestants' dan wel 'humanistisch' classicisme bijvoorbeeld – als wapen gehanteerd.

En altijd was er de kwestie van het geld en de invloed van de politieke veranderingen gedurende het besluitvormingsproces. Als men alle rapporten, krantenstukken, brochures, pamfletten, schotschriften, hekeldichten en lofzangen op elkaar zou leggen, zou deze stapel het ware nationale monument van Nederland opleveren. Zo'n zuil zou in hoogte de Eiffeltoren ook met gemak de loef afsteken.[32]

Meestal bleef de vraag ook niet achterwege of men de nationale verdiensten niet beter anders kon gedenken, zoals in de vorm van een nationale ambachtsschool, een sociale inrichting of een 'oudeliedenfonds'.[33] Dat was bij Naatje eveneens het geval: waarom het geld niet besteed aan armenzorg, een tehuis voor dakloze bedelaars of een verpleeghuis voor invalide oud-strijders?[34] De waarde die in Nederland aan de sociale verzorgingsstaat wordt gehecht, heeft diepe wortels, en als er een nationaal besef bestaat en een kern heeft, ligt deze waarde daar dicht in de buurt. Op dat nationale monument van papier zouden de letters AOW en WAO beslist niet misstaan.

Bij standbeelden voor particulieren was de verdeeldheid eveneens meer regel dan uitzondering. Vondel was te katholiek en geen echte volksdichter en Rembrandt had een onzedelijk leven geleid. Uitzonderingen werden Michiel de Ruyter en J.R. Thorbecke die in 1876, reeds vier jaar na zijn

overlijden, met een beeld werd geëerd. Overal in het land waren spontaan steuncommissies opgericht die een geldbedrag bijeen hadden gebracht zoals nog nooit eerder het geval was geweest.[35] Dat was bij Naatje wel anders. De inzamelingsactie voor een monument – begroot op *f* 22 500 – bracht te weinig op. Het Rijk moest uiteindelijk *f* 5 800 bijpassen. Die zuinigheid had vooral te maken met de betwiste betekenis van het monument zelf.

De ontstaansgeschiedenis van 'De Eendracht' is gauw verteld. In 1851 vond er een reünie plaats van Utrechtse oud-studenten die in 1831 als vrijwilliger aan de Tiendaagse Veldtocht hadden meegedaan. In 1852 stelde een van hen, J.H. Burlage, voor in augustus 1856 een landelijke reünie te houden van alle dragers van het Metalen Kruis. Dit was het ereteken dat was vervaardigd uit de kanonnen die op 8 augustus 1831 bij Hasselt waren buitgemaakt en dat koning Willem I had uitgereikt aan alle strijders van 1831. In 1853 werd de vereniging Het Metalen Kruis opgericht dat de aanzet gaf tot een gedenkteken. Koning Willem III bepaalde dat dat monument op de Dam moest komen en hij stelde een bestuur in dat de begeleidende feesten moest organiseren. Hij maakte zijn oom prins Willem Frederik Hendrik tot voorzitter. Verder telde het bestuur vier baronnen en twee dubbele namen.[36] Het was dus een klein, royalistisch clubje dat het initiatief nam en juist dit gegeven werd de eerste nagel aan Naatjes doodskist: het monument werd als politiek manifest opgevat, zoals het krijgshaftige ruiterstandbeeld van Willem de Zwijger bij Paleis Noordeinde, een privéproject van Willem II, ook als een politieke verklaring werd gezien.[37]

De ingestelde jury koos in mei 1855 uit de zestien inzendingen het ontwerp van H.M. Tétar van Elven, zoon van een jurylid. Volgens Victor de Stuers kon hij microscopisch nauwkeurig tekenen maar was daarmee 's mans talent geheel omschreven en kreeg hij al hoogtevrees als hij op een stoel stond.[38] Voor zijn achthoekige monument werd hij geridderd in de Orde van de Eikenkroon, en daar had hij geluk mee want het zou zijn enige creatie van betekenis blijven.

De bekende Belgische beeldhouwer Louis Royer, zelf jurylid, mocht de allegorische vrouwenfiguur als symbool van 'de eendracht tussen Vorst en Volk' vervaardigen. Royer was een beroemd beeldhouwer die voor de meeste bekende standbeelden in die tijd tekende: De Ruyter, Coster, Rembrandt en Vondel.

Tijdens de onthulling van 'De Eendracht' op de regenachtige woensdag 27 augustus 1856 was de Dam was al vroeg vol nieuwgierigen. Het publiek, ook fotografen, bezette vensters, balkons en daken van de huizen.

Rondom het monument waren zestien wimpelpalen opgesteld met vlaggen van de bevriende mogendheden: Frankrijk, België, Engeland, Oostenrijk, Saksen-Weimar, Luxemburg, Württemberg, Zweden, Pruisen en Rusland. Dat was de wereld toen.

Namens het Metalen Kruis hield kamerlid Van Dam van Isselt een rede, namens Amsterdam burgemeester C.H.B. Boot. Koning Willem III sprak een kort standaardtekstje, maar improviseerde ook. Zo zei hij zei onder andere: 'Ik ben er trotsch op, dat ik de Koning ben van die trouwe, eerlijke Nederlandsche natie, die ik hartelijk liefheb [...] en neemt mijne verzekering aan, mijne heeren! dat ik niets onbeproefd zal laten, om dat brave volk gelukkig te maken.'[39]

Afgezien van vrouwe Eendracht kwamen vrouwen in het verhaal niet voor. Koningin Sophia was er niet bij. Zij had geen interesse in het monument, en Willem III al jarenlang niet meer in haar. Hij leefde sinds 1851, toen prins Alexander werd geboren, alleen op Het Loo. Hij zag hem pas weer eens toen hij zijn vrouw begin augustus 1856 op Huis ten Bosch een bezoekje bracht, misschien ook om haar te vragen bij de onthulling van het monument aanwezig te zijn. Ze weigerde en reisde de dag ervoor naar haar moeder in Baden-Baden.[40]

Na de onthulling klonk het *Wilhelmus* en 150 wezen en 250 andere kinderen, van alle gezindten, zongen een paar coupletten van *Wien Neêrlandsch bloed* dat Tollens een jaar eerder had gecomponeerd. 'Toen stroomde de menigte bij duizenden den Dam op, teneinde het monument te bezigtigen, hetwelk bijzonder welgelukt en fraai is,' zo schreef de *Groninger Courant*.[41] Deze positieve mening over de artistieke schoonheid van het monument was vrij algemeen.

De onthulling van 'De Eendracht' was ingebed in een vijf dagen durend feest in Amsterdam. Er was vuurwerk, er was illuminatie, er was een tewaterlating van een klipper, er was zaklopen, ringsteken, mastklimmen en tobbespel voor het gewone volk en een 'wedstrijd met de buks' voor de Metalen Kruisridders zelf. Zij sleepten zich tussen de publieke feestelijkheden voort van déjeuner naar diner naar souper. Daar werd uitbundig getoost en gedicht, werden de enige twee overlevenden van Van Speyks kanonneerboot, Wyler en Pieper, luid toegejuicht en daar werd vooral veel gegeten en gedronken. Sommige diners mochten, met achttien gangen, op zich al een herhaling van de Tiendaagse Veldtocht heten. En overal was jhr Jacob van Lennep aanwezig om zijn ellenlange gedichten voor te dragen. Bij het ene diner klonk het:

'Ja, wat verwissele of verdwijn,
Laat Eendracht steeds de leuze zijn.'[42]

Bij het andere diner:

'Door Eendracht wordt het kleine groot,
En 't heilig beeld, dees dag ontbloot,
Deel' van zijn hoog verheven stê
Die gulden les aan 't nakroost mee.'[43]

Bij de feesten behoorde vanzelfsprekend een gelegenheidsstuk in de Stadsschouwburg. Het toneelstuk, *Onthoudt uw Dag!*, speelde zich om beurten af in Leeuwarden en op het slagveld van Hasselt. De morele strekking: men zag de burger soldaat worden en in het burgerleven terugkeren, en zich op elk van beide terreinen onderscheiden. Het was een variatie op het thema van de mythische soldaat Nicolas Chauvin dat in het post-napoleontische Frankrijk naam en kracht gaf aan het chauvinisme.

Was er in 1856 sprake van chauvinisme in Nederland? De feesten in de hoofdstad waren een succes, dat is zeker. Tot in de achterbuurten was gedanst en gedronken. Toch werden 'de Augustusfeesten' geen bewijs van integratie tussen de diverse bevolkingsgroepen, zeker niet als we deze vergelijken met een festijn zoals bijvoorbeeld de Duitsers op 4 september 1842 in Keulen hadden gezien. Toen waren troon, altaar en volk met enthousiast patriottisme bijeen geweest voor de legging van de eerste steen van de voltooiing van de in 1248 begonnen maar sinds de zestiende eeuw stilgelegde bouw van de reuzenkathedraal. Zelfs de net gestichte *Rheinische Zeitung*, onder hoofdredacteur Karl Marx, had aan de grote nationale dombouw, aan deze 'eerste dag der Duitse eenheid', een feestnummer gewijd.[44]

Achter de festiviteiten in Amsterdam gingen daarentegen heftige polemieken en strijd verborgen, die al vanaf de aankondiging van de bouw ervoor hadden gezorgd dat het monument onder een tamelijk ongelukkig gesternte tot stand zou komen.

De kritiek op de oprichting van het Monument ter Herinnering aan de Volksgeest in de jaren 1830 en 1831 kan men in drie punten samenvatten, zoals kunsthistorica Mieke van der Wal in 1981 heeft gedaan in het enige, uitstekende artikel over Naatje na de oorlog: de oprichters wilden zichzelf eren, ze vormden een reactionaire politieke beweging en na 25 jaar was er geen aanleiding om '1831' op te rakelen.[45]

Daar kwam nog iets bij: de concurrentie met België in het algemeen. Het beeld van Rembrandt op de Amsterdamse Botermarkt (nu Rembrandtplein) was een reactie op de oprichting door de Belgen van een beeld voor Rubens.[46] De oprichting van Het Metalen Kruis was een overduidelijke reactie op de Belgische vereniging Het IJzeren Kruis die vaandels uitreikte aan de gemeenten die zich in 1830 het meest tegen het noorden hadden onderscheiden.[47] Het initiatief tot 'De Eendracht' mag dan, zoals Potgieter zei, 'ijdeltuiterij' van de initiatiefnemers zijn geweest, het werd genomen tijdens de bouw van het in 1855 onthulde machtige monument 'La Couronne du Congrès' in Brussel waarmee de Belgen hun herwonnen onafhankelijkheid vierden. Volgens De Stuers gunde men in Nederland het de Belgen niet dat ze feestvierden.[48] Het idee kwam dus deels voort uit chagrijn: hebben die Belgen een gedenksteen opgericht voor de verkrijging van hun onafhankelijkheid en verlossing van de 'ingedrongen koning Willem de Koppigen'? Laten wij een monument oprichten ter ere van de volksgeest die de Belgen mores zou hebben geleerd als de Fransen niet tussenbeide waren gekomen!

De vraag was: wat voor monument? Een monument voor Willem I, de verliezer, of een grote militaire zegepraal ging niet. Dus bedacht men een abstractie: 'De volksgeest van 1830 en 1831.' Een afbeelding van Willem II werd afgewezen wegens diens tegemoetkomende houding ten opzichte van de Belgen. Daarom koos men voor een vrouwenfiguur 'De Eendracht' en op het monument voor een afbeelding van een hond (spaniel) als symbool van trouw, en voor veel opschriften als 'De eer van Nederland gehandhaafd door Vorst en Volk', 'God bescherme Nederland en Oranje', '5 October 1830. Te wapen!' en '2 Augustus 1831. Voorwaarts!'.

De oprichters hadden evenwel de 'tijdgeest' tegen. Er was in 1856 wel interesse in een groot en gratis feest, maar weinig belangstelling meer voor de Tiendaagse Veldtocht, of de Tiendaagse Ruzie, zoals men smalend zei. Van de oude afkeer van de Belgen was weinig overgebleven en men vond het daarom niet erg beleefd om de 'Belgische broeders' aan hun nederlaag van 1831 te herinneren.

Voor het volk had de Tiendaagse Veldtocht destijds een afstraffing der muiters betekend, voor de koning het begin van de herovering van België. Het resultaat was een politiek isolement en bijna bankroet van Nederland geweest. Bij het denkende deel der oppositie was er daarom uitgesproken verzet tegen het monument. Men zag het als een herinnering aan een terecht vergeten verleden, de episode zelf – gezien de uiteindelijke uitkomst – als

nutteloos verspild bloed. De oppositiebladen lieten ook niet na fijntjes op te merken dat het beeld uit Belgische steen bestond, gebeiteld door de Belg Rousseau naar ontwerp van een Belgische beeldhouwer.

De liberale *IJ- en Amstelbode* schreef begin 1856 dat het feit dat de Belgen 'Septemberfeesten' vierden en een gedenkteken voor hun 'muiterij' hadden opgericht geen reden was om hen na te doen. De Belgen hadden iets feitelijks, iets positiefs verworven: hun zelfstandigheid, en konden dus 'om een idool rondspringen', terwijl de Nederlanders niet anders beoogd hadden dan een billijk eerherstel 'en een eerlijke dissolutie der gehate firma'. En als men dan toch iets had willen oprichten, dan iets duidelijks, zoals 'een geknielde Belg voor een Hollandsch krijgsman'. Bij de onthulling zou ook alleen de Nederlandse vlag mogen wapperen 'als het zinnebeeld onzer verlatenheid'. Dan had iedereen begrepen wat het betekenen moest.[49]

Ook J.A. Alberdingk Thijm, de intellectuele voorvechter van de katholieke emancipatie, hekelde 'het onzalige denkbeeld' om 'die Nederlandsche burgeroorlog' door een openbaar gedenkteken levend te houden.[50] De afscheiding was zo veelzijdig te interpreteren dat ze ongeschikt was om 'in één waar, groot, populair idee te worden samengevat'.[51] Een nationaal gedenkteken moest men niet door allerlei oratorische grepen en knepen trachten erdoor te slepen. 'Dit is onwaardig, dat is smakeloos, dat is, in Nederland, anti-nationaal.'[52]

Dat er sprake was van gekwetste 'nationale trots' bij de oprichters, werd duidelijk in de rede die Van Dam van Isselt hield tijdens de onthulling. Daarin zei hij onder meer: '...de scheiding der gewesten, die de beide volken even vuriglijk verlangde, kon niet anders meer zijn dan roemvol voor Nederland; want aan de grenzen wapperden onze zegevierende vanen.' Waarop Thijm snedig opmerkte dat het kamerlid het volk blijkbaar wilde doen geloven dat het niet de Belgen waren geweest die zich van de Hollanders hadden afgescheiden, maar dat de laatsten de eersten van zich hadden afgeschud.[53]

Maar was de bedoeling van het monument 'anti-nationaal', zoals Thijm beweerde? Gezien vanuit het katholieke volksdeel ongetwijfeld. Zij meenden wel te begrijpen wat de oprichters onder 'het nationale' verstonden, want felle voorstanders, zoals brochureschrijver S.P. Lipman, mochten nog zo sterk beklemtonen dat in het monument 'geen zweem van terging of uitdaging' tegenover de Belgen lag en dat het alleen 'de eendracht die er heerschte in 1830-1831 tusschen den Koning en het Volk' wilde huldigen,[54] velen zagen het wel degelijk als een uitdaging.

Ook de Amsterdamse burgemeester, die al gemor in de raad had gehad over de kosten van de feesten, zag het zo. Daarom verklaarde hij tijdens zijn rede onomwonden dat België 'een bevriende nabuur' geworden was en dat internationale eendracht net zo belangrijk was als de eendracht tussen vorst en volk. 'Geen andere bedoeling ligt er in de oprichting dezer zuil, op welke spitse te regt het beeld der Eendragt geplaatst werd. Eendragt (God geve het!) blijve heerschen tussen de Volkeren'.[55]

Het monument was voor de oprichters niet alleen een middel om van het chagrijn over het groeiende zelfbewustzijn der Belgen af te komen, het moest ook voor de rest van Europa dienen als waarschuwing dat Nederland vrij en onafhankelijk en strijdbaar was. Er waren, net als in de jaren veertig, nog genoeg pessimisten die, gezien de door de regering veroorzaakte 'uitgedoofde volksgeest', betwijfelden of 'het behoud der Nederlandsche nationaliteit der menschheid tot nut en zegen zal zijn'.[56]

Volgens de kroniekschrijver van de Augustusfeesten, de nationalistische lyricus W.J. Hofdijk, was '1831' een zegen: de eis van 'de overmoedige Belgen' – hun grens bij de Moerdijk te leggen – zou zijns inziens een feit zijn geworden als niet 'het Hollandsche volk als een bliksemstraal [...] om Neêrlands grens een gordel van tachtig duizend man in het staal had doen gloren'.[57] Nederland had zo 'aan Europa zijne sterkte en zijn gevoel van Volkswaarde getoond.'[58] Had Van Specijk op 5 februari 1831 Europa eerbied afgedwongen met zijn heldendood, het monument en de feestweek hadden dat nu opnieuw gedaan: 'De vijf dagen hebben een treffend bewijs geschonken aan heel Europa, van wat een band vermag, door Koning en volk geknoopt.'[59]

De internationale rol van Nederland liet het gros van de bevolking in 1856 echter tamelijk koud. Veel heftiger emoties maakte de interpretatie los die de oprichters gaven aan het begrip 'Nederlandse natie'. Professor J. Lauts beantwoordde tijdens de onthulling de vraag of de Nederlandse natie een protestantse natie was, simpelweg met: 'Ja'.[60] Geen wonder dat de katholieken in het monument een stenen bevestiging van 'de protestantse natie' zagen. Zij hadden in het decennium ervoor immers al voldoende te verduren gehad van al die dominees die elke zondag de kansel gebruikten om de schare tegen 'de roomsen' op te hitsen. Ze hadden de oprichting gezien van verenigingen als Unitas en Phylacterion en periodieken als *De Fakkel*, *De Wespen* en *Waakzaamheid* die geen ander doel hadden dan het protestantse volk te verenigen in verzet tegen het dreigende roomse gevaar.[61]

De katholieken hadden in 1849 ook met zorg de troonsbestijging gezien

van Willem III. Sommigen beschreven hem als een 'Nero, een echte kozak, een tiran en een verdorven mens'. Hij zou een pastoor eens hebben toegevoegd dat de katholieken altijd met de vijanden van zijn huis hadden geheuld: 'Maar durven jullie weer tegen mij op te komen, dan zal ik jullie koud en heet staal door je donder jagen.'[62]

Dat Willem III niets moest hebben van zowel de liberalen als de katholieken, die het liberale kabinet-Thorbecke steunden, is bekend. Later bleek dat hij zijn autocratische driften beter de baas kon dan zijn andere driften, maar de afschuw van deze 'onberekenbare driftkop' van het grondwettelijke bestel van 1848, dat de liberalen niet hadden veroverd maar hun in de schoot was geworpen door de revoluties in Europa, deed de eerste jaren het ergste vermoeden. Het nieuwe protest van het 'groot-protestantse' actiecomité in 1853 tegen het herstel van de bisschoppelijke gehoorzaamheid aan de paus had ook succes: het kabinet-Thorbecke viel en vrij algemeen duchtte men een staatsgreep waartoe een stroom van pamfletten de koning openlijk aanspoorde.

Bij de kabinetsformatie van mei 1856 mikte Willem III volgens J.C. Boogman inderdaad op een kabinet dat, zoals zijn groot-protestantse vrienden wensten, een poging zou doen '1848' in reactionair-conservatieve zin te wijzigen.[63] Het monument paste in dit streven van de conservatieven en de oprichting van 'De Eendracht' kan men inderdaad rechtstreeks in verband brengen met de Aprilbeweging die Thorbecke ten val bracht.[64]

Vreemd was het dus helemaal niet dat behalve de katholieken ook veel liberalen betwijfelden of Het Metalen Kruis alleen de geestdrift van 1830-1831 wilde terugroepen. Was deze vereniging, zo vroeg *Asmodée* begin 1856, niet te beschouwen als een 'georganiseerde gewapende magt' die moest helpen een coup d'état uit te voeren of in elk geval de grondwettelijke instellingen omver te werpen die in 1848 in het leven waren geroepen? Wat zouden al die bataljons en eskadrons grenadiers, jagers en dragonders die naar Amsterdam zouden komen voor het feest, daar anders allemaal moeten doen?

De ultra-protestantse bladen, die zich eensgezind achter het streven van Het Metalen Kruis hadden geschaard, waren furieus over de kritiek die de oppositie op het monument afvuurde. 'Nauwelijks was het plan bekend,' zo schreef *Waakzaamheid*, 'of de geestverwanten van de voormalige vijanden, het Jezuïetengebroed, samen met een *Asmodéee*-schrijver en met het uitschot der joodse naties begonnen te lasteren.'[65] Als straf voor dit gelaster werden de oppositiebladen uitgesloten van alle officiële mededelingen

en uitnodigingen. De conservatieve *Amsterdamsche Courant* werd de officiële spreekbuis van de oprichters en de organisatoren van de festiviteiten.

Het anti-papisme kwam tot in kleinste details tot uitdrukking. Op de dag voor de onthulling had een windvlaag het kleed half weggeslagen zodat 'De Eendracht' reeds half onthuld was. Eerst wilde men geen mensenlevens op het spel zetten om in de storm het beeld weer aan te kleden. Toen op de affiches in Amsterdam het woord onthulling moest worden veranderd in inwijding, deed men dit alsnog. Anders kon het wel een katholiek monument lijken.[66] *De Tijd* vroeg zich, bij alle waardering voor het monument zelf, dan ook af of die gewenste eendracht niet te veel uit het oog werd verloren. Het monument leek weer eens te bewijzen 'dat de eendragt werd uitgeroepen om de *tweespalt* te bestendigen'.[67]

De lyrische verslagen na afloop leken dit vermoeden ook te bevestigen: met de feesten had 'de kern der natie' laten zien wat haar heilig was, schreef de *Amsterdamsche Courant*. Voor 'de anderen' waren de jongste dagen 'verpletterend'. 'Dat zij met de harde les hun voordeel doen.'[68] En: 'Wij hebben de ware kern der natie, de mannen van woord en daad, op nieuw leren kennen, en wij vreezen de toekomst niet!'[69] Dit leek inderdaad minder een heldhaftige klaroenstoot naar Europa dan een oorlogsverklaring aan het niet-conservatieve, niet-protestantse deel van het Nederlandse volk zelf.

Toen na de feestweek bleek dat de onheilsvoorspellingen over een staatsgreep overdreven waren geweest, meende *Asmodée* dat deze alleen was afgeblazen 'omdat wij de alarmklok geluid hebben' en omdat de stemming onder het volk niet gelijk bleek te zijn aan die van 1830. Men had nog wel geprobeerd door het uitstrooien van geld en het uitdelen van sterkedrank in de achterbuurten een beweging uit te lokken, 'maar het volk heeft het geld aangenomen, daarvoor gebrast en pret gemaakt, de beweging is tot groote ergernis achterwege gebleven'.[70]

Men kan dus concluderen dat het nationale monument 'De Eendracht' al bij de geboorte een rouwkrans om had. De eendracht tussen volk en vorst kwam er voorlopig niet, en zeker niet op de voorwaarden die de conservatieven en protestanten wilden. De geforceerd krijgshaftige, maar toch ook aarzelende en defensieve houding die de oprichters innamen inzake het monument, duidt op de groeiende onzekerheid onder de conservatieven. Zo zou minister van Justitie, Van der Brugghen, tijdens een van de feestmaaltijden openlijk over de oprichting van een reactionaire partij hebben gesproken, maar hij zou door de tafelgenoten zijn 'weggekucht'.[71] Als dit waar is, bevestigt dit het vermoeden dat de conservatieven in 1856 zelf

al niet meer geloofden in herstel van de situatie van voor 1848. De grootste aanhang van de groot-protestantse partij Koning en Vaderlanders was toen ook alweer verdwenen. De 'nieuwe orde' was volgens Boogman vanaf 1857 vrij stevig gegrondvest.[72] En anti-papisme, of het 'groot-protestants orgasme van 1853', zoals de katholieke historicus L.J. Rogier het heeft genoemd, ebde in de jaren daarna verder weg en de plaats van de katholieken zou nooit meer zo ter discussie gesteld worden als tijdens en vlak na de Aprilbeweging.

Dit bleek in 1898 overduidelijk uit de reacties van de katholieke bladen op de inhuldiging van Wilhelmina en het delirium van geestdrift dat over Amsterdam en Nederland spoelde en dat ook menig katholiek journalist de tranen in de ogen deed springen. Zo schreef *De Maasbode*: 'Haar eed zal vliegen over de Dam, over Nederland. Ja, door de gansche wereld zal het gaan langs de volkeren van vrijen en de volkeren van slaven en overal zal het eerbied wekken en achting voor het kleine vrije Nederland, dat zulk een Vorstinne draagt in het warmkloppend hart.'[73] De katholieken waren nu volstrekt één met de protestanten in nationalisme en Oranjeliefde. Zij voelden zich niet meer bedreigd of achtergesteld in het nationale. De bondgenoten van weleer, de liberalen, waren inmiddels de grote tegenstanders geworden.[74]

Het middelpunt van de inhuldiging van Wilhelmina was de Nieuwe Kerk. Naatje ging, geheel volgens de mode in Europa, bijna onzichtbaar achter alle decoraties en uitbouwsels. De koningin moet er volgens sommige bladen 'vol verbazing' naar hebben gestaard.[75]

Het artistieke oordeel was toen al jaar en dag vernietigend over Naatje en wat er verder zoal op de Dam te zien was, zoals de beurs van Zocher, 'die mummie van een Griekse tempel'. Het middelpunt van dit vierkante plein, zo lezen we in een boek uit 1891, werd ingenomen 'door een stuk steen, in den vorm van een erg geel-bleek Hollandsch maagdje op een staak van een voetstuk, dat van boven opgesierd is met enige kinderachtige stukjes beeldhouwwerk en beneden luistert naar de naam van fontein'.[76]

Na de afbraak in 1914 werd Naatje slechts af en toe in de herinnering teruggeroepen. In 1927 deed H. Brugmans het nog eens naar aanleiding van het kanaalverdrag met België dat de stemming in Nederland nauwelijks minder onvriendelijk maakte jegens België dan in 1830-1831.[77]

In de jaren dertig ontdekte een verslaggever van het *Algemeen Handelsblad* het groen uitgeslagen, bemoste beeld in de tuin van het Stedelijk: 'Een grote droeve kop, die ons met moede oogen onder den helm aanstaart [...]

Alsof wij het helpen kunnen dat haar plaats op het oude historische plein is ingenomen door een vale troosteloze keivlakte.'[78] De rest van het beeld was al verpulverd en verdwenen, net als de brokken hardsteen van het monument zelf die in 1915 waren verkocht voor *f* 185. Waar de as van de gecremeerde 'Eendracht' werd uitgestrooid, is onduidelijk. Verstrooid tussen de walletjes, zegt de een, er is een oprit bij een politiebureau mee verhard, zegt de ander. Tijdens de bezetting heeft de NSB, in haar poging de oud-Hollandse geschiedenis te doen herleven, nog wel getracht om Naatje te doen herrijzen als Amsterdamse 'stedemaagd' maar men kon het beeld niet meer vinden.[79]

Tijdens de aanloop naar en de onthulling van het nieuwe nationale monument op de Dam in 1956 werd in diverse kranten het verhaal van Naatje nog eens verteld, summier, oppervlakkig en vooral ironisch.[80] De strekking was ongeveer dat het goedkope en niet erg duurzame zandsteen waaruit Naatje was vervaardigd, symbolisch genoemd mocht worden voor de twijfel aan de hardheid van het in 1856 gevierde patriottisme, en dat dit met het granieten monument van nu wel anders was. En inderdaad, publiekelijk was het Nederlandse volk, inclusief partijen en pers, in 1956 onvergelijkelijk veel eensgezinder over het oorlogsmonument en de betekenis ervan dan ten tijde van de onthulling van Naatje. Deze eensgezindheid zou ruim tien jaar duren.